

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 144 2023

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2024 och för recensioner 1 september 2024. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–43–8

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2024

filosof. Därmed öppnas också nya perspektiv på den svenska romantiken och frågan om dess politiska estetik eller dess naturfilosofiska tänkande. Förutom Lorenzo Hammersköld, Vilhelm Palmblad och Per Daniel Amadeus Atterbom tänker jag särskilt på Carl Jonas Love Almqvist, som skrivit längre artiklar om Höijers filosofi.

Klaus Müller-Wille

Anna Hultman, *Vid pornografins gräns. Erotik i svensk prosa 1819–2019*. Lunds universitet. Vertigo Förlag, Stockholm, 2022.

Sexskildringar i litteraturen är inte ett vanligt tema i svenska litteraturvetenskapliga avhandlingar. Inte heller omslag som avtecknar två könsorgan. Anna Hultmans avhandling *Vid Pornografins gräns. Erotik i svensk prosa 1819–2019* (2022) är mot denna bakgrund helt unik; ett pionjärbete som bryter ny mark och ger ett välkommet bidrag till litteraturvetenskapen, litteraturhistorien, pornografihistorien och humanistisk forskning. Att det tidigare i princip saknats litteraturvetenskaplig forskning kring detta viktiga ämne är svårt att greppa. Det är tydligt att litteraturvetenskapen som disciplin och enskilda forskare genom åren haft svårt att hantera sex i litteraturen och därför praktiserat avstånd genom tystnad.

Med Hultmans studie är tystnaden bruten och det rejält. Avhandlingen omfattar en tidsperiod på 200 år. Åtta verk utgör avhandlingens fallstudier, främst romaner men också noveller där Hultman analyserar text och kontext. Fallstudierna varvas med historiskt contextualiserande avsnitt med basfakta kring juridik och bokmarknad med särskilt fokus på erotisk litteratur och pornografi. Här är mycket baserat på tidigare forskning, särskilt Klara Arnbergs och Maria Larssons pionjärbeten, men också Carl Michael Edenborg. Hultman går också själv igenom materialet i två pornografisamlingar: Oskar Borgströms samling på KB samt Det sexhistoriska museets samling i Bagarmossen. Det är med andra ord enormt mycket material, och tyngden i arbetet motsvaras av den tryckta bokens 602 sidor.

Vad är det då Hultman studerar och varför? Läsaren behöver inte fundera länge. Redan på den första sidan, ja till och med i den första meningen klargör Hultman varför: "Nakna kroppar och detaljerade sexualskildringar, utomäktenskapligt sex,

ohöjld kåthet, samkönat sex, fetischer, tabubelagda sexuella praktiker och ord som *kuk*, *fitta* och *knulla* – var går gränsen för vad som kan rymmas i litteraturen?" (9) Sex och sexualitet, konstaterar Hultman, är en del av livet alla människor måste förhålla sig till, liksom födelse och död. Därför är det viktigt att studera hur vi talar och skriver om dessa faktorer, men också analysera varför samhällens och individers förhållande till livets grundläggande faktorer skiftar. Särskilt gäller detta sex eftersom sex väcker starka känslor och åsikter, regleras genom lagar och normer, uppfattas som positivt och identitetsskapande, men också som ett hot. Här är det bara att hålla med. Hultman skriver själv att mot denna bakgrund är hennes studie en "avhandling om litteratur och sex: om hur man skrivit om sex och gestaltat det litterärt. Det är också en avhandling om hur och vad man inte har kunnat skriva: var gränsen har gått för hur sex kan skildras och vilket utrymme det ska ges i litteraturen" (s. 9).

Att hon tar sig an både skildringarna och gränsen gör att avhandlingen blir extra intressant. Det innebär att studien omfattar texter som uppfattas ha konstnärligt värde, litteratur, och texter som beskrivs som obscena, osedliga, pornografiska, smuts – den konstnärliga textens hotfulla motsats. Men också att fokus läggs på att undersöka gränsen i sig. Vad som uppfattas som godkänt och till och med konst, och vad som ses som förbjudet och skräp. Här befinner vi oss i bekanta och viktiga litteraturvetenskapliga diskussioner. Även om just Hultmans material är ovanligt för svenska litteraturvetare så är undersökningar av värdering och klassificering av litteratur mitt i ämnets kärna.

Var gränsen går förändras ständigt, understryker Hultman, och i gränslandet mellan de kategorier som avhandlingen studerar finner vi den erotiska litteraturen. Denna kategori definieras i relation till det pornografiska, och Hultman menar att vi genom att använda pornografien som kontrastbegrepp kan få en produktiv och dynamisk förståelse av erotisk litteratur som gränshomen: det som är nära det förbjudna men som arbetar med olika medel för att vara på rätt sida gränsen. Detta visar också avhandlingen tydligt. Eftersom gränsdragningarna sker på olika nivåer, involverar olika institutioner och berör olika grupper i samhället på varierande vis får vi en fin beskrivning och analys av de olika villkor som människor lever under i olika tider och på olika platser. Även om sex och sexualitet berör alla så påverkas människan i hög grad av faktorer som kön, klass, religion, sexualitet, ål-

der, funktion. Detta framgår tydligt. Och även om ett begrepp som intersektionalitet inte finns med i studien – vilket förvånar mig – så skulle jag vilja beskriva det som att avhandlingen genomsyras av ett sådant perspektiv.

Det övergripande syftet beskrivs som att undersöka gränslandet mellan litteratur och pornografi i en svensk kontext, detta gränslands framväxt och omvandlingar samt hur gränsen framträder i svensk prosa (s. 11). Hultman vill också genom kartläggning och analys skriva en första version av den erotiska prosan/litteraturens historia i Sverige. Hon vill bidra till litteraturhistorien, men också till pornografihistorien. De är för henne lika betydelsefulla. Avhandlingen bidrar också till båda och synliggör hur historierna är relaterade till och intrasslade i varandra. Hultman lyckas med andra ord med sin ansats och levererar till och med mer än förväntat. Vi får inte enbart denna första skiss av den erotiska prosans historia i Sverige. Vi får dessutom en initierad analys och diskussion av gränslandet och gränsen mot en bakgrund av 200 år av historia och samhällsförändringar där Sverige gått från att vara ett fattigt, odemokratiskt och förindustriellt land till dagens postindustriella demokratiska välfärdssamhälle. Därtill ger hon läsaren också den västerländska pornografins långa historia och påminner oss om att den gräns som vi i dag uppfattar mellan litteratur och pornografi etablerades under 1800-talet. Då förändrades synen på sex, men då växer också möjligheten till massproduktion fram, läskunnigheten ökar och vi får en ökad fritid och en litterär marknad.

I fallstudierna undersöker och analyserar hon 1) sexualitetens roll i verken – det sexuellt explicita; 2) mottagandet – vad som uppfattats som moraliskt anstötligt, för mycket, excess, vilket skapat starka reaktioner och krav på åtal och censur. Det är mycket debatt och diskussion kring de verk Hultman analyserar, och många aktörer som är involverade i processerna; samt 3) hur ansvariga aktörer navigerat kring gränsen (författare, förläggare, familjemedlemmar etc.). Det kan handla om hur verken cirkulerats, om och hur man strukit i dem, hur de legitimeras, försvaras, förpackas. Här ansluter Hultman också till en klassisk litteratursociologisk tradition och visar värdet av att arbeta med de verktyg den erbjuder. Genom detta val fördjupar studien vår kunskap om litteraturen i sig, men också kring läsandets praktik, författarskapens och bokmarknadens villkor.

Dispositionsmässigt består avhandlingen av tio

kapitel. Den inleds med "Litteratur vid gränsen" där syfte, teori/metod, centrala begrepp och tidigare forskning går igenom, men också pornografins förhistoria i Sverige. Vi får en bred skildring som innefattar både eliten och den folkliga traditionen. I Hultmans utforskande av gränsen och hur författare och andra centrala aktörer navigerar kring denna är två begrepp centrala: Det första är *provocering*, som fokuserar hur olika verk utmanar gränsen, god kvalitet, smak, det passande. Vad är det som är för mycket för ett samhälle, en tid, olika institutioner och individer? Det andra: *legitimering*, fokuserar hur verken arbetar för att bli accepterade. Hur tas det avstånd från det som ses som smuts eller pornografi så att verken hamnar i en godkänd kategori? Vilka värden åberopas? Är det estetiska, politiska, religiösa? "Navigerandet kring gränsen genom provocering och legitimering ser jag som en röd tråd genom hela den historiska period och alla de texter avhandlingen spänner över. Oavsett om pornografi är liktydigt med förbjudna sexuella representationer eller värdelösa sexuella representationer behöver den text som vill placera sig på rätt sida om gränsen legitimera sin utformning och existens." (s. 39)

Det teoretiska ramverket hämtas från litteratur- och pornografi-teori. Framför allt är avhandlingen influerad av Magnus Ulléns studie *Bara för dig* (2009) och nyttjar begreppen *pornograficitet* och *onanistisk läsning*. Walter Kendricks *The Secret Museum* (1987) och Jane Juffers begrepp *domesticerad pornografi* och *identitetspornografi* är centrala i analysen och förståelsen av vad som är pornografi och erotisk litteratur. Även Gayle Rubins teori kring god och dålig sexualitet (värderande uttryck som avhandlingen inte vill använda, men som finns där ändå) är viktig. Pornografi ses utifrån detta ramverk som ett sätt att berätta och att läsa (Ullén), och en historiskt konstruerad kategori (Kendrick) som etableras på 1800-talet (även om själva rötterna går längre tillbaka) och som ständigt omförhandlas. Detta innebär att vad som ses som pornografi skiftar, liksom om pornografi är skadligt för individer och samhällen. Studien synliggör att den historiska utvecklingen på intet sätt är linjär. Efter att Gustaf Fröding blev friad i åtalet av dikten "En morgondröm" 1896 så följde lagskärpning, och efter att pornografen avkriminaliserades 1971 så återreglerades fältet. Detta sker inte enbart genom juridik, utan genom disciplinering i sociala system där självreglering, socialt skambeläggande och utestängning av distribution är centralt. Det betonas

också att de normsystem som disciplinerar skiftar och kan vara sekulära, religiösa och/eller politiska.

För att kartlägga pornografiska verk och erotisk litteratur i Sverige (på svenska) och hur de fördelar sig på genrer, tryckorter, språk har Hultman gått igenom ett par större samlingar och gjort sökningar i databaser. Hultmans genomgång av Oscar Bergströms klassiska samling av erotisk litteratur är främst kvantitativ. Samlingen omfattar 1000 titlar i 312 volymer från 1500 till 1930-talet. Den innehåller allt ifrån porrfoton till klassiska litterära verk och är ett utmärkt exempel på det som betecknas som hemligt museum skapad av en förmögen man. Den privata samlingen i Bagarmossen, Det sexhistoriska museet, utgörs av 65 hyllmeter från 1700 och framåt, ej katalogiserad.

Med hjälp av Ulléns ramverk där den pornografiska textens funktioner fokuseras genom begreppen *pornograficitet* och *den onanistiska läsarten* får Hultman analytiska verktyg som tydliggör texternas kvaliteter. Pornograficitet, ett systerbegrepp till literatitet, synliggör att pornografiska texter har ett särskilt sätt att berätta om sexualitet och sexuella praktiker som särskiljer dem från andra genrer och som är kopplat till en särskild läsart, den onanistiska. Pornograficiteten bygger på att fiktion och verklighet sammanfaller och att läsaren når omedelbar upplevelse (orgasm), dock inte med nödvändighet i realiteten. Med utgångspunkt i detta ramverk skapar Hultman en analysmodell där hon undersöker hur hennes primärmaterial "både närmar sig och avviker från ett pornografiskt berättande" (s. 29). Här laborerar hon med ett par begrepp som hon utvecklat: den *pornografiska logiken* och den *pornografiska koden*.

Den *pornografiska logiken* utmärks av en frånvaro av motstånd. Det finns aldrig några hinder för sex. Villighet, njutning och samtycke är centralt. Dessutom är alla kroppar objektifierade (inte endast kvinnors), excess och överflöd, det gränsöverskridande och polymorfa är det normala och sex har inga konsekvenser. Ingen blir gravid, ingen får någon könssjukdom. Därtill går det att tala om att sextet utspelar sig bortom tid och rum, i *pornotopia* (Steven Marcus), där sex och njutning är den organiserande principen. Sexualiteten och den sexuella praktiken kopplas också ofta till något högre. Transcendens sker genom fysisk njutning.

Den *pornografiska koden* innebär att delen överordnas helheten. Episoden blir det centrala, inte berättelsens övergripande struktur, och delar av kroppen står i centrum, inte hela kroppen. Intrig

är i princip överflödigt. Den narrativa strukturen ger oss en serie sexscener kring vilken en handling struktureras snarare än tvärtom. Berättandet präglas också av frånvaro av progression, har en repetitiv karaktär, och tar bara slut (finns inget slut förutom läsarens orgasm). En återkommande ramberättelse är en slags utvecklingstext där huvudpersonens sexuella uppvaknande står i fokus, men generellt saknas utveckling i berättelserna. Berättandet i sig bygger också på grepp som skapar autenticitet: från dialoger (som ofta är sexuellt explicita) till kännelsetexter skrivna i jag-form. Även meningbyggnad och språk är tänkt att hålla läsaren nära. Språket är ofta enkelt, med enkla ord, döda metaforer, stereotyper och visuella grepp där konst, tablåer, blickar och speglar är centrala.

Dessa begrepp fungerar väl och utgör ett viktigt teoretiskt bidrag, något som borde tydliggjorts bättre i själva studien. Här blir Hultman lite väl ödmjuk när hon faktiskt borde slått på trumman och framhållit sina egna teoretiska bidrag.

Den inledande fallstudien utgörs av Carl Jonas Love Almqvist *Murnis* från 1819. Kapitlets titel "Privat cirkulation och himmelska lustar" är talande. Verket cirkulerade på grund av sitt innehåll – de himmelska lustar som de älskande ger uttryck för och texten är explicit kring – under lång tid endast i handskrift. Trots att censuren försvann 1809 så fanns indragningsmakten mot tidningar och tidskrifter kvar, vilket är orsaken till att Atterbom avböjde publicering i *Poetisk kalender*. Almqvist själv reflekterar i ett brev till sin vän över problemet med att ge ut sexskildringar: "Det rör Faran, att göra saker allmänna, som kunna leda till helsa när de känas och förnimmas i deras rätta djup, men annars skada" (s. 84).

Att samtiden var lite avvaktande är inte förvånande. Däremot är det uppseendeväckande att läsa hur verket mottagits av vetenskapen, även i modern tid. Forskarna har verkligen inte vetat hur man skulle hantera denna text. Det har inte varit möjligt att helt ta avstånd från verket, men överflödet av kroppar och sex blir ett problem för forskningen och forskarna som känner sig manade att distansera sig. Detta görs genom att man raljerar över sexskildringarna (pekoral), kallar Almqvist för erotoman, går på författarens egen linje och argumenterar för att han vill skildra en kysk sexualitet och sedan fokuserar andra aspekter av verket. "Jag gillar inte det sexuella, men ..." är ett återkommande argument. Hultmans analys visar att *Murnis*, som hon betecknar som ett pornografiskt idyllium, har starka be-

röringspunkter med pornografi som förbudskategori och med ett pornografiskt berättande. Men hon understryker också att verket präglas av legitimerande strategier och utgör en slags startpunkt för den framväxande svenska erotiska litteraturen.

Efter ett kontextualiserande avsnitt med historien från de hemliga museernas och de poetiska kalendrarnas tid, över franska kort (1860) till en utbredd samhällsoro för osedlighet (äldsta belägget för ordet pornografisk är från 1892) och ”grislitteratur” som resulterar i ett antal åtal i Norden (däribland Strindberg *Giftas*) möter vi fallstudie nummer två: Anne Charlotte Leffler och hennes verk *Kvinnlighet och erotik II* (1890). Kapitlet beskriver ingående hur författaren tar sin utgångspunkt i den samtida samhällsdiskussionen kring hur människor ska leva och hur litteraturen ska utformas, inte minst realismen.

Verket ges ut under Lefflers eget namn efter att hon städat manus och rådgjort med vänner och familj huruvida hon borde publicera. Skildringen av hur den unga kvinnan Alie hittar kärleken och sexualiteten utanför äktenskapet i Italien genom den italienska markisen Andrea Serra gjorde som väntat skandal. Kritiken ansåg att det var för mycket kropp och sex – osedligt – okonstnärligt gestaltat och dessutom självbiografiskt. Både innehållet i sig och hennes kön är avgörande för det negativa mottagandet, understryker Hultman. Leffler hukar dock inte för kritiken, utan bemöter den direkt i ett efterord i den danska utgåvan. I analysen tydliggörs hur Leffler positionerar sig som avant-garde med höga konstnärliga anspråk. Detta är konst, inte självbiografi. Hon skriver in sig i det Hultman kallar för en europeisk *provokationskanon* med Tolstoj, Flaubert, Zola och Maupassant, och understryker att den som ska skildra verkligheten måste verka efter mottot: Intet mänskligt är mig främmande. Hultman visar att verket också skriver fram en alternativ sexualmoral, men håller sig på rätt sida gränsen genom att betona kärlek, tvåsamheten, inte skildra allt och inte använda ett ”grovt” språk.

Perioden 1890–1939 beskrivs som den fas där den konstnärliga erotikerna och den kommersiella pornografin växer fram. Vi får ett utökat utbud och en större diversifiering som innefattar skönlitteratur, vetenskap (just vetenskapliga verk utgör intressant nog en stor del av beståndet) och upplysande verk, men också porrtidningar och porrfilmer i olika genrer och prisklasser. Det mesta är fortfarande importerat. Motståndet mot porno-

grafi flätas samman med motståndet mot populärkultur. Det är helt enkelt dålig konst/litteratur som är skadlig för folket, inte eliten.

Att den tredje fallstudien utgörs av Agnes von Krusenstjernas von Pahlen-serie 1930–1935 är på sätt och vis självklart. Dessa sju volymer är inskrivna i litteraturhistorien genom sin publikationshistoria och ”fejden” beroende av bland annat det sexuella innehållet. Kritikerna argumenterade för att verken (och författaren) representerade ett depraverande innehåll och låg estetisk kvalitet, medan försvaret hävdade att det var konst av hög kvalitet som skriver fram en god sexualmoral. När volym 4–5 lanserades var det dock med en varningsbanderoll som både legitimerade och lockade. Och även om verken i sin helhet kunde publiceras så blev de nedstytade och undangömda. I biblioteken placerades de i det så kallade giftskåpet och lånades endast ut till betrodda låntagare. Här, menar Hultman, drabbades Krusenstjerna av samma indirekta reglering som den pornografiska pressen.

Hultmans analys synliggör hur Krusenstjerna laborerar med både provocerande och legitimerande strategier. Den tydliggör hur ett fokus på det pornografiska berättandet är värdefullt både för att få en fördjupad förståelse av verket och mottagandet. Serien är tydligt gränsöverskridande och för mycket genom det explicit kroppsliga och sexuella, men även genom omfånget. Det håller sig på rätt sida genom att inte skriva ut ”runda” ord och skilja på god och dålig sexualitet. Den goda sexualiteten är äkta, osjälvisk och givande, inte vampyrisk, oavsett om den är heterosexuell eller lesbisk. Förkonstlad sexualitet och manlig homosexualitet förknippas med något dåligt. Det som kanske är mest intressant är även i detta avsnitt hur tidigare forskning, inte minst den feministiska som växer fram från 1980, har tagit sig an verket och där ett avståndstagande från det som ses som pornografiska inslag är en del av den etablerade diskursen.

Perioden 1935–1972 beskriver Hultman som vägen mot avkriminalisering (1971). Det var en tid då mängden pornografi växte, särskilt efter 1965, men också antalet sexual-upplysande och skönlitterära titlar med explicit sexuellt innehåll: populärlitteratur, klassikerutgivning, svenska romaner och antologier av etablerade författare. Den rumsrena kategorin erotisk litteratur växer fram med både manliga och kvinnliga författare och etablerade förlag. Hultman använder passande begreppet *folkhemserotik* för att beskriva kategorin. Det som klassificeras som porr ges fortsatt ut av specialiserade förlag.

Både erotik och pornografi tar alltmer plats i det offentliga rummet och det går att se en ökad diversifiering av olika typer av sexualitet. Hultman menar också att Sverige skiljer sig från andra länder genom att förändring sker innan avkriminalisering. Det är också nu som "den svenska synden" etableras och Sverige tillsammans med Danmark (1960-talet) blir en exportnation av pornografi (Danmark var först i världen med att tillåta pornografi 1967/1969). Drömmen om den goda porren som frigör människor är stark. Samtidigt går debattens vågor höga och pornografin provas rättsligt vid ett flertal tillfällen, inte minst under 60-talet då många tidningar åtalades och fälldes.

Året efter avkriminaliseringen ges Carl Henning Wijkmars debutroman *Jägarna på Karinhall* ut. Verket som beskrivs som en blandning av spionroman, pornografi och historisk roman, utspelar sig under tre dagar på Herman Görings Karinhall under de olympiska spelen i Berlin 1936, och fick ett blandat mottagande. Romanen provocerar genom att vara explicit rörande gränsöverskridande, våldsam sexualitet, och politiska ideologier baserade på förtryck och våld. De berömda rösterna fokuserade det experimentella berättandet och det antifascistiska – just kopplingen mellan fascism och sexuell perversion var betydelsefull och en legitimerande faktor i tiden. De kritiska frågar sig om detta är litteratur överhuvudtaget. Det är för mycket dålig sex. Många understryker att verket är amoraliskt och bara ute efter sexuell upphetsning eftersom författaren inte tar ställning. Wijmark (likt Leffler) bemöter själv kritiken och betonar att skönlitteraturens roll är att belysa även historiens baksidor. Han understryker att verket är baserat på fakta. Nazismen och fascismen var sadistiska och därför måste litteraturen skildra detta. Litteraturen ska dessutom gestalta inte predika. Det är läsarens, inte författarens, uppgift att reagera och dra slutsatser.

Hultman visar att verket genomsyras av en pornografisk logik där hjälten (den misslyckade spionen Roar) är en dummerjös (Per Gynt) som helt styrs av lustarna och läser världen som om den vore en porrfilm. Den sexuella driften är följaktligen det som underminerar hans spionuppdrag och tar död på honom. Hennes läsning betonar att verket undersöker den totalitära ondskan där sexualiteten är ett medel. Analysen lyfter fram distansskapande grepp i verket som vägleder läsaren: metalitterära inslag som markerar distans; en berättare som inte är helt neutral, samt ett värderande språk

som genom ironi förlöjligar. Verket förebådar enligt Hultman den radikalfeministiska kritiken av pornografi och sexualitet där kvinnor alltid är objekt och kroppar är till för att penetreras, hanteras av den med makt.

Vad händer då med berättande om sex efter avregleringen 1971? Hultman beskriver 1970-talet som ett fritt decennium där det mesta var tillåtet, men att detta förändras steg för steg från och med 1980-talet. Här har kritik från feminister och religiösa grupper, främst kristna i Sverige, varit avgörande. Framför allt är det bildmaterial som fokuserats. Beroende på den tekniska utvecklingen har olika medier varit centrala och framställts som problematiska: video (1980-talet), kabel-tv (1990-talet) och internet (2000). Pornografi i rörlig bild är en kategori som beskrivs som något som förstör människor och samhällen, medan sex i text inte har setts som lika skadlig. Under perioden blir sex vanligare i mainstreamtexter och kategorier som folkhemserotik och identitetserotik konsolideras. Erotik riktat till kvinnor och hbtq har varit särskilt legitima att saluföra. Till och med porrfilm som sägs vara feministisk eller normbrytande, queer, kan accepteras. Särskilt viktigt är samtycket. Den digitala utvecklingen har också inneburit en ökad diversifiering av berättelser i det offentliga. Självpublicering och podcasts ger plats även för det som betecknas som paranormalt, och en ny aktör som gränssättare på denna internationella marknad blir tech-bolagen.

Fallstudien av antologierna *Sex mäns lusta* och *Sex kvinnors lusta* (1992) redigerade av Ernst Brunner och Birgitta Stenberg synliggör att kön har betydelse för vilken typ av sexualitet som kan skildras och hur den skildras. Medan Stenberg med feministiska argument framhåller att novellerna ska hetsa och väcka lustar, betonar Brunner det estetiska. Överlag präglas männens antologi av en tydligare distans till det pornografiska, medan kvinnornas innehåller en större bredd och är tydligt gränsöverskridande (djursex, gruppsex och kvinna som har sex med mycket unga pojkar). Den samtida kritiken är övervägande positiv, men ifrågasätter uppdelningen i manligt och kvinnligt samt orgasmfixeringen och avsaknaden av kärlek.

Analysen visar att antologierna är inramade av en pornografisk logik, där alla vill ha sex och på platser som befinner sig utanför tid och rum, ett slags pornotopia, där Sydeuropa ofta figurerar. Novellen som form är också optimal i relation till det pornografiska berättandet genom sitt begränsade

omfång och krav på fokus. Njutning och samtycke är centralt i berättelserna och sex får sällan några konsekvenser (aids nämns dock). Språket är mer litterärt än pornografiskt och brukar metaforer och ellipser, vilket bidrar till att legitimera och skapa ett avstånd till pornografin. Hultman beskriver det som att antologierna befinner sig i spänningsfältet mellan folkhemserotik och identitetserotik.

Med de två avslutande fallstudierna är vi framme i samtiden: Kristofer Folkhammars *Magisterlekarna* (2015) och Helena Österlunds *Min sårbara kropp* (2019). Här tar sig Hultman ännu en gång an två etablerade författares texter om gränsöverskridande sexualitet och undersöker den fria sexualitetens möjligheter och begränsningar. I båda romanerna står BDSM i fokus, men där Folkhammars verk gestaltar ett homotopia med bögpörr och camp-estetik ger oss Österlund normbrytande heterosex från ett kvinnligt perspektiv. Deras verk bemöts också helt olika. Där Folkhammar får ett positivt mottagande (porno chic) blir Östlund starkt kritiserad och bedömd som icke-litteratur. Hultman betonar betydelsen av kön och sexualitet för värderingen, och hennes analys lyfter just dessa centrala och betydelsefulla faktorer för vad som anses legitimt.

Folkhammars läroverk är en plats utanför vardagen där endast homosexuella män existerar och allt styrs av sex. Alla (över 18 år, detta betonas) är varandras begärsobjekt. Sexualiteten är en viktig kraft, och en identitet. Pornografin skrivs också fram som central i ett konstnärligt perspektiv och verket är språkligt explicit och väjer inte för kroppen eller runda ord. Men till skillnad från pornografin så är sexualiteten i romanen inte tillräcklig, och det finns gränser för vad som är tillåtet. Verket har enligt Hultman en reflekterande hållning som bidrar till att legitimera. Östlunds *Min sårbara kropp* utforskar olika sexuella praktiker och har tydliga kopplingar till pornografiskt berättande. Det är begär, blickar, sug efter sex och mer sex och olika slags sex. Det är både god och dålig sexualitet, där den goda alltid representeras av samtycke, lek, ömhet och respekt för den andre oavsett vilken praktik som beskrivs. Det är också metalitterärt. Hultman understryker att Östlund verkar i en kvinnlig och feministisk bildtradition med föregångare som Cindy Sherman, Helene Billgren och Helene Sjerbeck. Genom att nyttja dagboksformat, brev, dialoger skapas autenticitet, vilket förmodligen också bidragit till den negativa kritiken. Hultman betonar även att kritiken tycks ha större problem med he-

terosex som utspelar sig i vardagen, och där psykisk ohälsa figurerar, än queert sex som befinner sig på ett tryggt avstånd i ett pornotopia.

Att Anna Hultmans omfattande och välskrivna avhandling är värdefull hoppas jag framgått, men varför förtjänar att upprepas. Studien är banbrytande genom att ta sig an ett utforskat material med rik och betydelsefull historia, och genom att analysera och diskutera ett tema som tidigare forskning försökt hålla borta från (litteratur)vetenskapens rum. Att studien blir något repetitiv för den som läser hela texten i ett svep är ett mindre problem. Genom väl utvalda och genomförda fallstudier och innehållsrika kontextualiserande avsnitt får vi, med Hultmans ord, en pornografihistoria som litteraturhistoria och en litteraturhistoria som pornografihistoria. Vi får följa hur villkoren för att skildra sex i litteraturen förändras under de 200 år som studeras och hur de är relaterade till tid och plats, men också beror vem som är författare och vilken typ av sexualitet som skildras. Här har kön, klass, sexualitet, religion, funktion, ålder, betydelse. Det är väl genomfört och det teoretiska ramverket och de centrala begreppen bidrar till fördjupad förståelse av enskilda verk och den erotiska litteraturen som kategori. Det är också viktigt att lyfta fram att Hultman även utvecklar det teoretiska ramverket med begrepp som pornografisk logik och pornografisk kod, provokationskanon och folkhemserotik.

Den tidigare forskningens oförmåga och ovilja att hantera sex i litteraturen är enligt mitt tycke studiens viktigaste resultat och fascinerande att läsa om. Det blir tydligt att beröringskräcken bottenar i en rädsla att bli identifierad som någon som har personlig kunskap om pornografi: det som betraktas som det smutsigaste av smuts. Hultman synliggör att konsekvensen blir att forskningen väjer för frågor och litteratur som under lång tid varit centrala i samhället och för många medborgare. Det gör också att jag funderar över vilka legitimeringsstrategier som den forskare som tar sig an materialet måste använda sig av. Är det akribin, historiseringen, det vetenskapliga sammanhanget, den icke-onanistiska läsningen? Hultman själv provocerar genom sitt val av material, avhandlingens omslag, analysens fokus, det gränsöverskridande formatet, men legitimerar genom den vetenskapliga kontexten, det akademiska språket och det *mycket* gedigna vetenskapliga hantverket. Anna Hultmans avhandling är en njutning att läsa inte enbart på grund av att hon behärskar svenska språket och har vinn-

lagt sig om att skriva en läsvänlig studie, utan också för att avhandlingen är ett föredöme vad gäller vetenskaplig noggrannhet och hederlighet. Läs den och låt den bli en del av den litteraturvetenskapliga kanon. Själv inväntar jag otåligt Hultmans kommande bidrag till den humanistiska forskningen. Jag är fortfarande nyfiken gul!

Annika Olsson

Alexander Kofod-Jensen, *The Rhetoric of Ambivalence: The Memory World of the Nazi Perpetrator in Jonathan Littell's The Kindly Ones*. Karlstads universitet. Karlstad University Press. Karlstad, 2022.

Det är en i högsta grad bekymmersam och stortradad roman, Jonathan Littells *De välvilliga* (*Les Bienveillantes*, 2006; *The Kindly Ones* 2009). En högt uppsatt naziofficer, Maximilien Aue, berättar osminkat och utan ånger om de övergrepp och illdåd han varit inblandad i. Återberättade från kanske 1980-talet är det fråga om tillbakablickar på en hängiven, om än inte okritisk, gärning i Tredje Rikets tjänst. Till romanens ambivalenta tilltal hör också att Aues minnen av kriget varvas med minnen från uppväxten och den incestuösa kärleksrelationen till systemen Una. Modern och styvfaderns ambitioner att skilja dem åt skapar också ett hat, som kulminerar i en central handling i romanen, då Aue under ett besök i villan i Frankrike uppenbarligen dräper dem båda. Begäret till systemen – den enda kvinnan han kan älska – driver dessutom protagonisterna in i en rad homosexuella, men aldrig särskilt engagerade, förbindelser.

Vad är det för en roman? Vill författaren relativisera Förintelsen? Eller påstår han att alla nazister egentligen är pervon? Svaret är antagligen: ingetdera. Och allt detta. Och mycket mer än så. Kring denna roman kretsar Alexander Kofod-Jensens avhandling i litteraturvetenskap, med titeln *The Rhetoric of Ambivalence: The Memory World of the Nazi Perpetrator in Jonathan Littell's The Kindly Ones* (Karlstad University Press 2022), försvarad vid Karlstads universitet i december 2022.

Låt oss börja med elefanten i rummet. I vad som kan se ut som ett brott mot en hederskodex – och praxis – inom litteraturvetenskapen har Kofod-Jensen valt att utgå från den engelska översättningen, istället för Littells franska original. Min första reaktion på detta var förvåning. Och en tanke att i så fall kan han väl lika gärna skriva om

den svenska översättningen. Vi kan vända på det: en översättning är självfallet *också* ett litterärt verk. Och väl värt ett studium. Men är det Littells? Svaret i fallet *Les Bienveillantes* är tillräckligt komplext för att försvara en läsning av den engelska översättningen, mer än på grunderna att Kofod-Jensen skriver på engelska.

Författaren Jonathan Littell är tvåspråkig, uppväxt i Frankrike och USA, men valde att författa sin närmare tusen sidor långa debutroman på franska. När det var dags att överföra texten till engelska gjordes det av översättaren Charlotte Mandell i tätt samarbete med Littell. Detta fick konkreta avtryck i den engelska utgåvan, medvetna förändringar från originalet har genomförts, till exempel har referenser till Algeriet-krisen istället blivit till Vietnam i den engelska utgåvan, och flera andra aktivt redaktionella val – föreslagna av Littell, om än på detaljnivå – gör den engelska versionen till det närmaste en sanktionerad utgåva, ja ett eget verk, vi kan komma, dessutom med en redan etablerad tolkningsdiskurs. Jag böjer mig för detta, och accepterar uppdraget.

Avhandlingen, som är skriven på engelska – och i synnerligen läsbar språkdräkt, Kofod-Jensen skriver utmärkt – består av sju olika kapitel: en inledning, ett kapitel som behandlar teoretiska utgångspunkter, följt av fyra analyskapitel och en konkluderande avslutning. Introduktionskapitlet inleds med en beskrivning av de konfliktlinjer i romanen som avhandlingen vill undersöka – nämligen den personliga och den historiska dimensionen i protagonisterna Aues redogörelse för sina minnen under andra världskriget. Sammanblandningen mellan privata minnen, alltså rent fiktiva, och historiska minnen, vilka ofta äger en faktisk motsvarighet, har skapat en osäkerhet i receptionen av Littells roman. Men utgångspunkten, som avhandlingen delar med ett antal andra läsare, är att diskrepansen mellan det personliga och det historiska snarare bildar fundamentet för romanens retoriska tilltal, som här alltså rubriceras som *ambivalent rhetoric*; ”The rhetoric of ambivalence”. Denna ambivalens återfinns inte bara i romanens berättande utan också hos huvudpersonen själv.

Avhandlingen utgår från begreppen noesis och poiesis, som enkelt kan översättas med det vi vet – *noesis*, att skapa en bild av historien – och det vi hittar på – *poiesis*. Och det är uppenbart att Littell är en författare som lyckas provocera många läsare genom att oscillera fram och tillbaka mellan dessa förhållningssätt. Till skillnad från andra utgångs-